

GRANT T. HARWARD

Războiul Sfânt al României

Militarii, motivația și Holocaustul

Traducere din limba engleză de Alina Pavelescu

Prefață de Mioara Anton

Capitolul 4

1941: Război Sfânt și Holocaust

„Soldați, vă ordon: treceți Prutul!” Ordinul laconic al generalului Ion Antonescu era parte dintr-o declarație grandilocventă, repede uitată în rest. Dar propaganda militară a repetat acest ordin până la sațietate, soldații entuziasmați au menționat-o în jurnale, iar veteranii încă o mai recită ca pe o mantră, deoarece ea rezuma dorința armatei române de a șterge rușinea retragerii din nordul Bucovinei și din Basarabia, petrecută cu un an în urmă. În București, viceprim-ministrul care conducea guvernul în vreme ce conducătorul era pe front, în fruntea MCG, a apărut alături de regele Mihai I ca să salute mulțimea entuziastă adunată în fața palatului.¹ „Războiul acesta este o mare luptă a civilizației creștine în contra unei noi barbarii”, a declarat el. „Cred că, de la războaiele sfinte ale cruciaților, nicio bătălie nu a fost mai sfântă, mai mare și mai epocală decât aceea pe care Adolf Hitler, apostolul noii noastre civilizații, a pornit-o azi.”² Alice Voinescu, critic de teatru și antinazistă, una dintre puținele persoane pe care această declarație „bombastică” nu le-a emoționat, scria: „Acest război e imoral. Putem să luăm doar ce e al nostru. Doamne, ajută-ne! Cel puțin să spălăm rușinea că ne-am făcut frați cu

¹ Deletant, *Hitler's Forgotten Ally*, 8pp. 2–83.

² Mihai Antonescu, „Războiul sfânt a început”, *Soldatul*, 28 iunie 1941, p. 1.

bandiții printr-o conduită soldățească ireproșabilă.”¹ Avea să fie repede dezamăgită, căci soldații români s-au dovedit la fel de răi ca soldații germani. Încrederea soldaților în victorie le crește semnificativ motivația.² Aproape toți soldații români credeau că armata germană va învinge cu ușurință Armata Roșie, așadar moralul era foarte ridicat. În această atmosferă încinsă, armata română le-a dat frâu liber soldaților să se răz-bune pe evreii care se presupunea că i-au umilit în 1940 sau că au ajutat Armata Roșie în 1941, iar regimul Antonescu a hotărât să „curețe terenul” din nordul Bucovinei și din Basarabia de evrei. Războiul Sfânt al României începea cu lupte de eliberare și cu masacre cu amploare de genocid.

Atrocitățile împotriva evreilor comise de armata română au trecut dincolo de ceea ce era de așteptat în timp de război. Soldații comit de regulă două tipuri de atrocități, cu „sânge rece” sau „la mânie”.³ Atrocitățile „la mânie” au loc atunci când soldații sunt în bătaia focului, mai ales dacă suferă pierderi, ceea ce determină o reacție instinctuală de frică și mânie, care determină uciderea civililor sau a prizonierilor de război. În 1941, mitul trădării evreiești din 1940 a contribuit la paranoia din rândul soldaților români care credeau că luptătorii din gherilă – cunoscuți în jargonul militar românesc cu termenul francezesc de *franc-tireurs* – bântuiau în spatele frontului. Ca atare, trupele române i-au transformat pe evreii considerați comuniști în ținte ale răzbunării atunci când pierdeau un camarad sau sufereau o înfrângere. Atrocitățile cu sânge rece sunt rezultatul politicii de brutalizare și ucidere a celor care rezistă în fața ocupantului, pentru a-i descuraja pe alți membri ai grupurilor

¹ Alice Voinescu, *Jurnal*, vol. 1, Polirom, București, 2013, p. 302.

² Watson, *Enduring the Great War*, p. 141.

³ Edward B. Westermann, *Hitler's Police Battalions. Enforcing Racial War in the East*, University Press of Kansas, Leavenworth, 2005, pp. 18–19.

ce ar putea să reprezinte o amenințare pentru ocupant. MCG dădea crezare rapoartelor despre franctirori iudeo-comuniști și a legitimat atrocitățile, ordonând să se ia ostatici din rândul populației evreiești locale și autorizând represiunile de masă îndreptate împotriva evreilor și comuniștilor.¹ De asemenea, regimul Antonescu a trimis jandarmi în urma soldaților cu ordinul de a-i aduna pe evrei, de a-i executa pe toți cei bănuți de comportament criminal comunist, iar apoi să îi expulzeze pe supraviețuitori din nordul Bucovinei și din Basarabia. Caracterul fiecăruia dintre comandanți a influențat în mod crucial comportamentul ucigaș al soldaților și al jandarmilor; cu cât el era mai lipsit de milă, cu atât unitatea lui se purta cu mai multă cruzime.² Unii comandanți îi presau pe soldați sau pe jandarmi să omoare cât mai mulți evrei cu putință, în vreme ce alții doar transmiteau ordinele, lăsându-și subordonații să decidă cum aveau să acționeze. Când au ajuns în Ucraina, situația s-a schimbat întrucâtva, dar armata română a continuat să comită atrocități pe măsură ce avansa în Uniunea Sovietică.

Pregătiri de război

Regimul Antonescu încă nu știa când va începe invazia germană sau ce rol va avea armata română, dar a început să se pregătească cu entuziasm. Pe 16 iunie, generalul Ciupercă a ținut un discurs în fața Armatei a 4-a: „*Simt că se apropie momentul să-i plătim [Uniunii Sovietice] polița [pentru 1940],*

¹ Similar cu ceea ce a făcut armata germană în Belgia în Primul Război Mondial; vezi John Horne și Alan Kramer, *German Atrocities. A History of Denial*, Yale University Press, New Haven, CT, 2001, pp. 113–118.

² Waitman Wade Beorn, *The Wehrmacht and the Holocaust in Belarus*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2014, p. 7.

dragi ostași. Cu ajutorul lui Dumnezeu și al marelui nostru aliat, am credința neștrămutată că vom izbuti să ducem iar la Nistru hotarele Țării.”¹ A doua zi, în ședința Consiliului de Miniștri, Mihai Antonescu sublinia că România se afla în fața unui „moment istoric” pentru „a realiza purificarea populației” în teritoriile eliberate.² În același timp, serviciul național de informații – Serviciul Special de Informații (SSI) – ajuta Marele Stat Major să întocmească liste de evrei, alte minorități și basarabeni care „au făcut rău” în timpul ocupației sovietice și trebuiau arestați.³ Pe 18 iunie, Hitler l-a informat, în sfârșit, în mod oficial pe generalul Antonescu că invazia, cu numele de cod Operațiunea Barbarossa, va începe peste patru zile. România a primit trei misiuni: mai întâi, Grupul de Armate Antonescu – Armata a 3-a și Armatele a 11-a (germană) și a 4-a – trebuia să apere câmpurile petrolifere de la Ploiești și alte infrastructuri vitale, cum erau podul de la Cernavodă și portul Constanța, de contraatac sovieticilor și să preia controlul capetelor de pod peste Prut pentru a distra atenția Armatei Roșii; în al doilea rând, aeronautica militară română, cu ajutorul Luftwaffe, avea să asigure apărarea împotriva atacurilor aeriene sau aeropurtate; și, în fine, după ce Grupul de Armate Sud german avansa, Grupul de Armate Antonescu avea să atace și să blocheze forțele sovietice pentru încercuire.⁴ Antonescu urma să fie comandant titular, dar, de fapt, generalul von Schobert era cel care conducea operațiunile Grupului de Armate Antonescu. Rolul României în efortul de război al Germaniei naziste după eliberarea nordului Bucovinei și Basarabiei rămânea neclar.

¹ AMNR, Fond Armata a 4-a, dosar 629, f. 208; Subliniere în original.

² Citat în Solonari, *Purifying the Nation*, p. 151.

³ AMNR, Fond Armata a 4-a, dosar 624, f. 17–20.

⁴ Arimia et al., *Antonescu-Hitler*, vol. 1, pp. 107–109.

Ambii dictatori și echipele lor stabiliseră, totuși, clar că armata română avea să continue să sprijine armata germană în Ucraina. Pe 19 iunie, MCG a elaborat primul său plan ofensiv, care transfera controlul operațional al Armatei a 3-a, comandată acum de generalul Petre Dumitrescu, către Armata a 11-a germană, în vreme ce MCG comanda numai Armata a 4-a.¹ MCG a mai ordonat și evacuarea tuturor civililor la trei sau patru kilometri distanță de graniță, în sudul Bucovinei și în Moldova. În ziua următoare, ordinul a fost completat cu instrucțiuni date jandarmilor să-i escorteze pe toți evreii din orașe, dar „numai aceia suspecti” din marile orașe să fie duși în găurile din zona de evacuare pentru a fi transportați și încarcerați la Târgu Jiu, în Oltenia.² Pe 21 iunie, Ministerul Afacerilor Interne preciza că „toți bărbații evrei valizi” din orașe trebuiau îmbarcați în trenuri, însă femeile, copiii și bătrânii evrei trebuiau îndreptați către cel mai apropiat oraș din Moldova.³ Regimul Antonescu nu avea suficienți jandarmi, suficiente trenuri și lagăre pentru a-i interna pe toți evreii. Ordinul MCG întărea convingerea comandanților că evreii reprezentau o coloană a cincea comunistă periculoasă. Între timp, armata română își mărea efectivele la 686 000 de soldați, în vreme ce Armatele a 3-a și a 4-a se îndreptau către frontieră; Armata 1 rămânea în rezervă.⁴ Soldații care fuseseră umiliți cu un an înainte aveau acum șansa să-și ia revanșa.

¹ AMNR, Fond Armata a 4-a, dosar 875, f. 95.

² AMNR, Fond Armata a 3-a, dosar 426, f. 67, 66.

³ Jean Ancel, *Prelude to Mass Murder. The Pogrom in Iași, Romania, June 29, 1941 and Thereafter*, trad. de Fern Seckbach, Yad Vashem, Ierusalim, 2013, p. 30.

⁴ Mark Axworthy, *The Romanian Army of World War II*, Osprey, Oxford, 1991, p. 4.

Comandanții au început să-și informeze subordonații despre invazie în după-amiaza de dinaintea atacului ce urma să aibă loc în zori. La Botoșani, comandantul Regimentului 7 Roșiori, colonelul Gheorghe Carp, și-a adunat ofițerii pentru a le anunța invazia și a le transmite ordinele de luptă. Apoi, potrivit unui interogatoriu de după război, a explicat că „s-a dat ordin verbal ca, atunci când traversăm Prutul, să-i exterminăm pe evreii care au batjocorit unitățile românești în timpul evacuării din Basarabia, în 1940.”¹ Aceasta pare să indice că MCG le-a ordonat soldaților să se răzbune pe evrei, dar există motive să ne îndoim de veridicitatea acestei relatări. Ofițerul care a depus această mărturie se afla sub anchetă pentru crime de război și și avea toate motivele să arate cu degetul, spunând că el doar a urmat ordinele primite de la Carp (care, în mod convenabil, era decedat). Există multe dovezi că Antonescu le-a dat ordin soldaților să efectueze represalii în masă împotriva evreilor și comuniștilor, iar jandarmilor, să îi adune pe evrei și să îi conducă în Ucraina, după ce a început războiul, dar sunt puține indicii că a dat ordin să fie exterminați evreii înainte de începerea războiului. Soldații, mai ales ofițerii de carieră obsedați de onoare, nu aveau nevoie de un astfel de ordin pentru a se deda la atrocități împotriva evreilor. Universul ideologic al soldaților îi convinsese că evreii erau comuniști și mulți dintre ei își arătaseră deja dorința de a ataca și ucide evrei, cu un an înainte. Propaganda militară îi învinuia pe evrei pentru umilirea soldaților, iar soldații au descoperit repede că superiorii lor nu îi pedepseau pentru crimele împotriva evreilor. Pe 22 iunie, în jur de miezul nopții, ofițerii și-au informat oame-nii că Operațiunea Barbarossa urma să înceapă la ora 3.15 a.m. Grupul de Armate Antonescu s-a alăturat bombardamentului

¹ ACNSAS, Fond Documentar, dosar 8178, f. 76.

masiv dezlănțuit de armata germană împotriva sovieticilor, de la Marea Baltică la Marea Neagră.

Luptele pentru capetele de pod

Focurile artileriei și motoarele avioanelor i-au anunțat că începuse războiul pe cetățenii din Botoșani, Dorohoi, Iași, Galați și Tulcea, dar acolo nu au avut loc festivități ca acelea din București, deoarece aceste orașe de graniță se aflau foarte aproape de raza de acțiune a tunurilor sovietice. *Sentinela* proclama: „Camarad în luptă, soldatul german, cot la cot cu ostașul român, amândoi vulturi frumoși și viteji, s-au aruncat asupra celui mai mare dușman al lumii: bolșevismul... [Ei luptă să elibereze] pământul Basarabiei și munții Bucovinei de sub jugul comunist. Înainte, bravi camarazi! Dumnezeu dreptății e cu voi!”¹ Grupul de Armate Antonescu avea în teren 326 000 de soldați români și 136 000 de germani și era dispus într-o formă de S întors: Armata a 3-a cu fața către nord, în Bucovina, Armatele a 11-a și a 4-a către est în Moldova, iar Corpul II Armată cu fața către nord în Dobrogea. Gruparea Aeriană de Luptă (GAL) și Luftflotte 4 germană asigurau sprijin aerian. Armata a 3-a înainta, Armata a 11-a germană și Armata a 4-a controlau podurile și transportau trupele peste Prut, iar Corpul II susținea duelurile de artilerie peste Dunăre. Desenele din „pagina veselă” a *Sentinelei* îl arătau pe Stalin dat afară din Europa cu o cizmă în posterior și un schelet sovietic cu legenda: „Pământ a vrut, pământ a găsit!”² Districtul Militar Sovietic Odesa avea doar 320 000 de soldați, dar avea suficiente tancuri,

¹ „Camarazi în luptă”, *Sentinela*, 22 iunie 1941, p. 1.

² „Pagina veselă”, *Sentinela*, 29 iunie 1941, p.7.

artilerie grea și forțe aeriene.¹ El a pregătit imediat contraatacuri pentru a muta lupta pe teritoriul inamic și a lansat o campanie de bombardamente strategice asupra României.²

Atacurile aeriene sovietice au provocat puține pagube, dar au creat multă panică. Unitățile antiaeriene ale Axei erau concentrate în zonele Ploiești, București, Constanța, lăsând expuse orașele de graniță; multe orașe nu aveau apărare antiaeriană, nici sisteme de alarmă aeriană funcționale sau proceduri de camuflaj.³ Prefecții au anticipat pierderi umane masive în rândul civililor și au dispus să se sape gropi comune, în multe cazuri de către evreii luați la muncă forțată. Raidurile aeriene dese, dar mai ales frecvențele alarme aeriene au alimentat paranoia că evreii le trimiteau semnale piloților sovietici, fluturând cârpe roșii ziua și aprinzând focuri noaptea. Existau chiar zvonuri că evrei emigrați din Moldova pilotau avioanele sovietice.⁴ Rapoarte despre „rachete roșii” trase din cartierele evreiești din orașe îndepărtate precum București apăreau după fiecare raid aerian, dar investigațiile au stabilit că erau trasoare ale apărării antiaeriene, iar nu semnale trimise de evreii comuniști.⁵ Nici soldații nu erau imuni la panică. Pe 22–23 iunie, Regimentul 3 Călărași de la Siret, un oraș de graniță din Bucovina, a raportat că a fost ținta unor civili, astfel că pretorul

¹ Pentru forțele românești, vezi Scafeș et al., *Armata română*, p. 18; pentru forțele germane și sovietice, vezi Bellamy, *Absolute War*, p. 181; pentru forța aeriană a Axei, vezi DiNardo, *Germany and the Axis Powers*, p. 111.

² Bellamy, *Absolute War*, p. 177.

³ Alexandru Armă, *București sub bombardamente (1941–1944)* (București, Editura Militară, 2015), p. 17; AMNR, Fond Armata a 3-a, dosar 314, f. 458.

⁴ Ancel, *Prelude to Mass Murder*, pp. 83, 75–76.

⁵ AMNR, Fond Armata a 4-a, dosar 781, f. 76, 78; AMNR, Comandamentul Militar al Capitalei, dosar 269, f. 26, 118, 120, 121; Armă, *Bucureștiul sub bombardamente*, p. 24.

militar a primit misiunea să investigheze. El le-a ordonat jandarmilor să caute lunetiști, a cercetat relatările despre existența unor trăgători ucraineni sau lipoveni (schismatici ortodocși ruși) din satele învecinate, a arestat un avocat român care ascunsese o familie de evrei pentru a nu fi deportați și a supravegheat evacuarea civililor. Din fericire, pretorul a conchis că focurile fuseseră trase de soldații sovietici, altfel alți soldați români nervoși erau, cel mai probabil, responsabili, iar în felul acesta nimeni nu a fost executat.¹ Orice victorie aeriană era sărbătorită pentru a susține moralul. Pe 23 iunie, locotenentul Horia Agarici a doborât trei bombardiere sovietice deasupra Constanței, iar isprava lui a devenit subiectul unui cântec popular, „A plecat la vânătoare Agarici/ A plecat ca să vâneze bolșevici”² Cu toate acestea, un val constant de avertismente din partea MCG referitoare la sabotori, spioni și parașutiști îi țineau în priză pe soldați și populația civilă.

Contraatacurile sovietice au redus numărul de capete de pod pe care Axa le controla la Prut; unul dintre punctele de trecere românești a fost descris ca un „cuib de proiectile”, iar în unele locuri, forțele Axei au fost obligate să se întoarcă peste râu, ceea ce a provocat prima represiune de masă împotriva evreilor.³ Unul dintre cele mai mari masacre a avut loc după ce trupele Axei au evacuat capul de pod de la Sculeni. Orașul fusese controlat când de unii, când de alții, vreme de trei zile, apoi trupele Axei s-au retras și 2 500 de civili, dintre care o mie de evrei, le-au urmat în retragere pentru a evita măcelul. Colonelul Emil Matieș, comandantul Regimentului 6 Vânători, i-a ordonat ofițerului său de contrainformații „să aresteze și să execute toții evreii suspecti”

¹ AMNR, Fond Corpul Cavalerie, dosar 292, ff. 413-414

² Dénes Bernád, *Rumania Aces of World War 2*, Osprey, Oxford, 2003, pp. 15-16.

³ Duși, *Armata română în război*, pp. 26-28.

învinuiți că direcționaseră artileria sovietică să tragă în oamenii lui. Pe 26 iunie, ofițerii au început să „sorteze” evreii cu ajutorul soldaților și al civililor din Sculeni. Soldații i-au pus pe evrei desemnați drept comuniști să mărșăluiască până pe un deal din preajma satului Stânca Roznovanu și i-au obligat să-și sape groapa comună înainte de a-i împușca. Li s-au alăturat soldați germani și civili români, veniți să privească și participând și ei, în unele cazuri, la lovirea bărbaților pentru a-i determina să-și predea bunurile de valoare și la violarea femeilor. În zilele următoare, soldații au devenit tot mai dezlănțuiți, ucigând femei, copii și bătrâni, în total aproape șase sute de persoane.¹ Șocate, autoritățile civile au raportat atrocitățile comise de soldați cerând o investigație, dar Matieș a justificat crimele ca fiind represalii legitime și nimeni nu a fost pedepsit.² Masacrul de la Stânca Roznovanu arată cum represaliile s-au putut transforma rapid în masacru atunci când ofițerii le-au permis soldaților – susținuți de civili – să le facă orice doreau evreilor.

Între timp, trupele sovietice trecuseră chiar Dunărea, stabilind un cap de pod lângă Ismail, ceea ce a sporit spaima comandanților români că ar fi putut avea loc revolte evreiești în spatele frontului în sprijinul atacurilor sovietice de pe front, în mod special la Iași.³ Orașul a fost supus unor atacuri aeriene regulate deoarece era un nod feroviar important la frontieră. Pe 26 iunie, bombele au ucis două sute de cetățeni ai orașului, inclusiv 38 de evrei.⁴ Unii oameni s-au refugiat în zona rurală, dar cei mai mulți nu aveau mijloace pentru a face asta; evreilor nu li s-a permis să plece. Unii români dădeau

¹ Ancel, *Prelude to Mass Murder*, pp. 490–505.

² Ioanid, *Holocaust in Romania*, p. 95.

³ USHMM, RG-25.003M, rola 2, cadre 25, 76, 95–96.

⁴ AMNR, Fond Armata a 4-a, dosar 748, f. 105; AMNR, Fonda Armata a 3-a, dosar 51, f. 320.

vina pe autoritățile corupte și incompetente pentru apărarea aeriană ineficientă, dar încă mai mulți spuneau povești despre evreii comuniști care le trimiteau semnale piloților sovietici.¹ Presa contribuia la isterie cu povești despre agenți evrei. Comandantul garnizoanei Iași, colonelul Constantin Lupu, prefectul colonel Dumitru Captaru, șeful Poliției, colonelul Constantin Chirilovici și alți doi au format un comitet de urgență care a dispus o razie, în urma căreia au fost arestați 207 evrei pentru posesie de lanterne și materiale textile de culoare roșie, iar alți 307 evrei au fost puși în arest provizoriu. Puținele femei arestate au fost imediat eliberate. Bărbații au fost bătuți în timpul interogatoriilor din sediul poliției, dar mulți au fost repede eliberați, din lipsă de dovezi.² Siguri că anchetatorii din poliție erau orbi sau corupți, soldații au preluat problema în propriile mâini. Sergentul Mircea Manoliu, un fost legionar, a început prin a-i împușca pe evreii eliberați, în loc să-i escorteze către casele lor, apoi i-a împușcat pe evreii nou arestați, în loc să-i ducă la sediul poliției.³

Autoritățile orașului Iași pierdeau controlul, în parte din cauza confuziei instituționale. Existau în oraș mai multe grupuri care funcționau independent și adeseori cu scopuri care se încrucișau: poliția, jandarmeria, trupele din garnizoană, unitățile aflate în drum spre front, agenții SSI și soldații germani.⁴ Poliția nu avea autoritate asupra soldaților; soldații Diviziei 14

¹ Henry Eaton, *The Origins and Onset of the Romanian Holocaust*, Wayne State University Press, Detroit, 2013, p. 75.

² Ioanid, *Holocaust in Romania*, p. 68.

³ Carp, *Holocaust in Rumania*, p. 182.

⁴ Încercarea unui istoric de a identifica o schemă rațională din acest talmeș balmeș, care duce până la generalul Antonescu, nu a reușit să convingă autorul acestei cărți că a existat o metodă în această nebunie; vezi Ancel, *Prelude to Mass Murder*, pp. 70–71.

Infanterie erau în majoritate răspândiți în zona rurală; jandarmii români nu aveau control asupra soldaților germani; Divizia 198 Infanterie germană și trupele Organizației Todt aveau propriile misiuni; iar agenții SSI operau clandestin. Pe 27 iunie, auzind focuri de armă, colonelul Chirilovici a găsit în cimitirul evreiesc un grup de români care cântau cântece legionare și primeau puști de la două persoane care susțineau că aveau ordin de la ofițerii de informații militare să înarmeze voluntari în eventualitatea unei insurecții iudeo-comuniste. A descoperit ulterior că aceștia erau ofițeri SSI.¹ Și patrulele germane umblau pe străzi. Colonelul Lupu a început pregătirile de deportare a bărbaților evrei „suspecți” pentru a preveni „acțiuni de rebeliune în Iași din partea evreilor”, așa cum prevedeau deja de un an ofițerii de informații militare.² Sute de bărbați evrei din orașele aflate în zona de evacuare fuseseră deja deportați, iar acum conducătorul voia să facă la fel la Iași, pe o scară mai mare, căci acolo aproape jumătate din populația orașului era acum evreiască – populația de evrei crescuse cu zece mii de persoane, refugiate din Basarabia în anul anterior și evacuate din orașele din împrejurimi în ultimele săptămâni.³ Colonelul Captaru le-a cerut Regimentelor 6 Vânători și 13 Dorobanți să organizeze patrule pentru a ajuta poliția municipală, supraîncărcată cu reclamații privind furturile produse în timpul orelor de camuflaj. Fără intenție, acest ordin a destabilizat și mai mult Iașul și a creat premisele pentru pogrom.

Pe 28 iunie, situația din oraș s-a deteriorat, iar propaganda militară inflamată nu a contribuit la îmbunătățirea situației. Un articol din *Soldatul* le reamintea soldaților că se împlinea

¹ Ioanid, *Holocaust in Romania*, p. 69.

² AMNR, Fond Armata a 4-a, dosar 272, f. 55.

³ Ancel, *Prelude to Mass Murder*, pp. 30–34, 522.

un an de la intrarea trupelor sovietice în nordul Bucovinei și în Basarabia, numind acea zi o „filă neagră în calendarul națiunii române”, dar se bucura că, în curând, România va renaște cu toate virtuțile ei străvechi, sub „dreapta conducere a unui mare soldat și român, generalul Ion Antonescu.”¹ La 10 a.m., soldații din regimentele 13 Dorobanți și 24 Artilerie, inclusiv sergentul Manoliu, au intrat în cartierul Tătărași pentru a căuta aparate de radio, dar au sfârșit curând prin a prăda casele evreilor. La venirea poliției, soldații îi amenințau cu armele pe evrei, dintre care unii fuseseră bătuți și sângerau, în vreme ce civilii îi încurajau de pe margine. Când poliția a încercat să intervină, cei prezenți „au țipat că [poliția] era de parte evreilor și că a fost mituită de aceștia.”² Manoliu a spus unei patrule germane care trecea că „poliția îi proteja pe evrei.”³ Trupele germane i-au lăsat pe soldații români să continue să caute aparate de radio și nu au făcut nimic pentru a opri abuzurile. Numai când colonelul Lupu și pretorul militar au venit cu jandarmii, jafurile au fost oprite, iar Manoliu arestat temporar.⁴ Calmul nu a rezistat prea multă vreme. O alarmă aeriană la ora 9 p.m. a iritat orașul, apoi focurile antiaeriene au fost identificate drept „rachete” albastre sau verzi (de fapt, culorile diferite indicau tunuri antiaeriene diferite) și, la ora 10 p.m., patrulele românești și germane au raportat că se trage asupra lor. Patrulele au răspuns cu foc și au percheziționat case, dar nu au găsit pe nimeni care să fi tras.⁵ Patrulele germane au raportat victime; autoritățile române au avut nevoie de mai multe zile pentru

¹ I. Dumitru, „Acum un an”, *Soldatul*, 28 iunie 1941, p. 1.

² Citat în Ancel, *Prelude to Mass Murder*, pp. 90–91.

³ Citat în Carp, *Holocaust in Rumania*, p. 186.

⁴ *Ibid.*, p. 148.

⁵ USHMM, RG-25.004M, rola 35, cadrul 312.

a-și da seama că a fost o informație falsă.¹ La 11 p.m., generalul Antonescu l-a sunat pe Lupu ordonându-i să reinstaureze ordinea și să-i deporteze imediat pe toți bărbații evrei din oraș.² Imediat după aceea, două coloane românești care treceau prin Iași către front au raportat că se trăsese cu pușca asupra lor. La 3 a.m., soldații au ridicat din tot orașul evreii despre care credeau că erau sursa împușcăturilor și i-au executat. Un raport vorbește despre trei sute de morți și cincizeci de răniți în acea noapte.³ La răsăritul soarelui, civilii li s-au alăturat soldaților, transformând represaliile în pogrom.

În „duminica aceea”, așa cum aveau să numească ulterior localnicii ziua de 29 iunie, soldații, jandarmii, civilii și câțiva germani au ucis mii de evrei, în majoritate bărbați, dar și femei și câțiva copii. În zori, autoritățile orașului au realizat că, în pofida împușcăturilor, nici măcar un singur soldat nu fusese ucis; cu toate acestea, soldații și jandarmii au continuat să-i scoată pe evrei în stradă, triindu-i pe bărbații de vârstă militară pentru a-i aresta. Oricine opunea rezistență era împușcat. Patrurile române și germane au trimis „convoaie” de evrei către diferite puncte de adunare sau direct la Chestura Poliției.⁴ Cei care rămâneau în urmă sau care nu-și mai puteau ține mâinile ridicate deasupra capului erau împușcați, iar străzile s-au umplut rapid de cadavre. Celulele de la sediul poliției erau deja pline, așa că s-a folosit curtea în care, în jur de 9 a.m., se aflau vreo două mii de evrei.⁵ Civilii au început să jefuiască proprietățile evreiești. Autoritățile din oraș credeau că evreii comuniști și

¹ Ibid., rola 45, cadrul 80.

² Ancel, *Prelude to Mass Murder*, p. 26.

³ USHMM, RG- 25.004M, rola 13, cadrul 886.

⁴ Ancel, *Prelude to Mass Murder*, pp. 143–44.

⁵ Carp, *Holocaust in Rumania*, p. 151.

„foarte slabe elemente comuniste românești” atacaseră pentru a îngreuna mișcarea trupelor și provocaseră în mod intenționat un pogrom, pentru a răspândi dezordinea, așadar comandanții au făcut doar slabe încercări de a restaura ordinea.¹ Generalul Gheorghe Stavrescu, comandantul Diviziei 14 Infanterie, a vizitat Chestura Poliției de câteva ori. La 11 a.m., el le-a ținut un discurs evreilor aflați sub pază în curte, spunându-le că nu toți evreii erau comuniști, promițând că vor fi eliberați femeile, copiii și bătrânii și avertizând că bărbații vor fi împușcați dacă sunt găsiți vinovați.² Evreii eliberați au descoperit că străzile Iașului erau periculoase. Mulțimi adunate de-a lungul drumurilor atacau convoaiele pentru a le scuipa, a arunca cu obiecte în ele, pentru a bate sau chiar a ucide evrei. Oameni de toate condițiile, muncitori sau agenți fiscali, ghidau trupele către cartierele evreiești și încurajau executarea evreilor. Românii care ascundeau evrei erau acuzați că sunt „vânduți jidanilor” și, în unele cazuri, erau omorâți, așa cum i s-a întâmplat unui inginer împușcat de un ofițer care i-a strigat: „Mori, câine, cu evreii pe care îi aperi!”³ La ora 1 p.m., o parte din personalul Organizației Todt s-a adunat la Chestura Poliției pentru a privi cum erau bătuti evreii în timpul interogatoriilor.⁴ Deși sute de evrei au fost eliberați și li s-au dat hârtii pe care scria *liber*, în curtea sediului poliției se aflau acum trei sau patru mii de evrei. Unii evrei au aflat despre permisele de eliberare și au venit să obțină și ei astfel de hârtii pentru a-și dovedi nevinovăția, deși mulți soldați nu le recunoșteau

¹ USHMM, RG-25.004M, rola 35, cadrul 314.

² Carp, *Holocaust in Rumania*, p. 152; Ancel, *Prelude to Mass Murder*, p. 167.

³ Citat în Ancel, *Prelude to Mass Murder*, p. 146; citat în Ioanid, *Holocaust in Romania*, p. 75.

⁴ Ancel, *Prelude to Mass Murder*, p. 172.

validitatea și îi arestau din nou pe evreii care le dețineau.¹ La ora 3 p.m., sirenele de raid aerian au sunat din nou. În curtea sediului poliției, evreii înspăimântați căutau adăpost, și unii au murit striviți sub presiune, în vreme ce alții încercau să sară gardul. Soldații au tras cu mitralierele, cu puștile și chiar cu pistoalele în mulțime, omorând și rănind sute de persoane. Apoi, ajutați de trupe germane și de civili români, soldații și jandarmii i-au vânat pe evreii care evadaseră, executându-i pe loc pe cei pe care îi prindeau.²

În cele din urmă, după această baie de sânge, armata a introdus măsuri stricte pentru a pune capăt pogromului. Într-un ordin afișat în tot Iașiul, semnat de generalul Stavrescu, acesta interzicea circulația în oraș între orele 7 p.m. și 5 a.m., dispunea să fie returnate toate armele de foc până la ora 5 p.m. (după care oricine era prins cu o armă putea fi împușcat pe loc), le cerea cetățenilor să fie atenți la străini, îi autoriza pe soldați să împuște pe oricine în clădirile din care se deschidea focul și cerea ca, pentru fiecare soldat rănit, să fie împușcați zece ostatici din „mișcarea terorist-comunistă”.³ În pofida acestor amenințări draconice, colonelul Captaru se temea că „dezordini grave” ar fi putut continua, deoarece soldații germani erau „îndârjiți” să adune lunetiști evrei, despre care se spunea că stau bine ascunși.⁴ Orele de interdicție stabilite de Stavrescu au golit străzile de civili în jurul orei 6 p.m., dar soldații continua să umble prin oraș și să omoare evrei. Colonelul Lupu a hotărât să-i deporteze pe supraviețuitorii din sediul poliției,

¹ Relatările vorbesc despre cifre diferite, între două sute și două mii de hârtii de eliberare; vezi *ibid.*, pp. 170–171.

² Carp, *Holocaust in Rumania*, 154; Ancel, *Prelude to Mass Murder*, p. 185.

³ USHMM, RG-25.004M, rola 35, cadre 359–160.

⁴ *Ibid.*, rola 13, cadrul 887.

printre care se aflau sute de femei, copii și bătrâni. La 11 p.m., Stavrescu le-a cerut patrulelor germane să se retragă din Iași, dar dezordinile au continuat.¹ După ce s-au format trenurile, soldații, jandarmii și muncitorii de la calea ferată i-au îngheșuit prin violență pe supraviețuitorii evrei, printre care se aflau și răniți, în vagoane de marfă fără aerisire, câte 120–150 de persoane într-un spațiu în care ar fi putut intra doar 40. Un prim tren, cu 2 500 de evrei în el, a plecat după miezul nopții, iar al doilea, cu nouă sute de evrei, înainte de ivirea zorilor.² Iașiul a rămas un loc periculos pentru evrei. O altă alarmă de raid aerian, pe 29–30 iunie, a provocat zvonul că parașutiștii sovietici aterizaseră în oraș, creând o stare de nervozitate generală. Dimineața, muncitorii de la fabrica de tramvaie și de la uzina electrică din oraș și-au omorât mai mulți colegi evrei care veniseră la lucru. Mai târziu, după-amiază, soldații au omorât opt bărbați, femei și copii găsiți într-un apartament de deasupra unei farmacie evreiești de unde susțineau că se trăsese.³ Împușcăturile au continuat să se audă toată ziua. Între timp, evreii din cele două „trenuri ale morții” mureau de foame, sete și epuizare; trenurile au rătăcit prin zona rurale zile în șir, cu dese opriri de mai multe ore pentru a permite trecerea trenurilor militare.

Jandarmii păzeau cu strășnicie vagoanele de marfă, dar unii dintre ei le-au permis lucrătorilor de la căile ferate să le vândă evreilor apă la prețuri astronomice.⁴ Un supraviețuitor își amintea: „Tovarășii mei de călătorie, mulți dintre ei epuizați

¹ USHMM, Rg.25.004M, rola 13, cadrul 889.

² Ancel, *Prelude to Mass Murder*, pp. 241–243, 257; Ioanid, *Holocaust in Romania*, p. 79.

³ Ancel, *Prelude to Mass Murder*, pp. 141–142; USHMM, RG-25.004M, rola 35, cadre 346, 357–58.

⁴ Ioanid, *Holocaust in Romania*, pp. 83–84.

de bătaile și suferințele pe care le înduraseră [...] leșinau pe podeaua vagonului de marfă în care stăteau și unii dintre ei nu și-au mai revenit niciodată. S-au sufocat din cauza înghesuiei și a temperaturii insuportabil de mari.¹ În cele din urmă, primul tren s-a oprit la Podu Iloaiei, din el fiind evacuate 1 200 de cadavre, iar al doilea la Târgu Frumos, unde au fost descărcate 650 de cadavre.² Unii dintre supraviețuitori au murit la scurtă vreme după aceea.

Pogromul de la Iași rămâne controversat. Vreme de decenii, Antonescu a fost considerat responsabil de a fi manevrat lucrurile, în încercarea de a extermina întreaga populație evreiască din oraș; dar el nu a ordonat masacrul. Nici autoritățile din oraș nu au încercat să-i omoare pe toți evreii. Numărul morților e încă puternic contestat. Imediat după evenimente, printre evreii din București s-a răspândit zvonul că fuseseră zece mii de morți.³ De atunci, estimările au variat între 3 200 de victime (calculându-le doar pe cele moarte la sediul poliției și în cele două trenuri) și 13 200 (rezultat al diferențelor dintre recensăminte).⁴ Adevărul se află între cele două extreme. La un an după pogrom, comunitatea evreiască din Iași a menționat lipsa certificatelor de deces pentru aproximativ șapte mii de bărbați evrei care „dispăruseră” în timpul violențelor.⁵ Dacă se adaugă femeile, copiii și bătrânii evrei asasinați, cifra totală se apropie probabil de opt mii de morți. Deși numărul victimelor s-ar putea să nu fie atât de mare pe cât s-a presupus în mod constant, aceasta nu ușurează povara sălbăticiiei scăpate de sub control a soldaților și civililor români.

¹ Citat în Ancel, *Prelude to Mass Murder*, p. 261.

² USHMM, RG-25.004M, rola 65, cadrul 445.

³ Ibid., rola 8, cadru 228.

⁴ Ioanid, *Holocaust in Romania*, p. 86.

⁵ Ancel, *Prelude to Mass Murder*, p. 545.